

SZÉCHENYI 2020

NEMZETGAZDASÁGI
MINISZTERIUM

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00002

A helyi identitás és kohézió erősítése Bodajk térségében

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.

Töredékek Bodajk múltjából

A terület hullámos dombvidék, melyet északon a Vértes hegység, keleten és délen a mellári fennsík mészkő és dolomit gerincei zárnak le. A móri árok belseje három fő szerkezeti vonal mentén két nagyobb északnyugat—délkeleti irányú vonulatra tagolódik. A két nagy vonulatot nagyjából az árok közepén (Kisbér—Mór—Bodajk—Moha vonalában) kialakult árkos vetődés választja el egymástól. Az árok belsejében ez a legnagyobb árkos vetődés. Jelenlegi ismereteink szerint ezen a vonalon süllyedt a legmélyebbre az alaphegység sasbércecs vonulata és itt került a legmélyebbre (121 m tszf.) az alsópleisztocén hordalékkúpos felszín is.

Mórtól délre az árok felszíni arculata lényegesen megváltozik, ami eltérő pleisztocén fejlődéstörténetre utal. A Mórtól délre elkeskenyedő árok a pleisztocén szerkezeti mozgások folyamán a párhuzamos vetődések mentén erőteljesen lesüllyedt, s így felszínét az eróziós-denudációs folyamatok nem alakították szigethegyekkel behintett eróziós halomvidékké, hanem a széles süllyedékterületet a pleisztocénvégi vízfolyások süllyedéssel egyidejűleg feltöltötték és tágas (750—1500 m) alluviális síksággá formálták. A síkságot Mór—Bodajk—Fehérvár—Moha vonalában átlagosan 25—30 m vastag homokos-kavicsos-iszapos-agyagos folyóvízi üledéksor tölti ki. A folyóvízi üledékek az utolsó jégkorszakban képződött, átmosott löszös rétegsorokat zárnak körbe, ami az árok újpleisztocénban is folyamatban levő süllyedését igazolja. Hasonlóképpen egészen fiatal mozgásokról tanúskodnak Bodajk térségében a pannóniai üledékekben előforduló vetődések is. A vetődések újpleisztocénvégi vagy holocén időszerűek lehetnek, mert a felsőpannóniai agyagos rétegsorral együtt az agyag fedőjébe települt vékony löszrétegek is elvetődtek.

A természetes karsztforrások és a csapadék vizét a Gaja patak vezeti le. Az évi csapadék átlaga 650 mm. Felhőszakadéskor és a koratavaszi olvadáskor a Gaja kilép medréről és nagy, művelés alatt álló földterületet áraszt el. A tájat helyi és helyzeti energiái az ország első lakott területévé tették; a kőkorszaktól kezdve minden időszak emlékei megtalálhatók. Ilyen pl. egy prehisztórikus földvár (Varjuvár) nyoma.

A helység neve 1193-ban bukkan fel Bodogth alakban. III. Béla király névtelen jegyzője, Anonymus, a községtől délnyugatra emelkedő Bodajki-hegyről (ad montem Bodoctu) beszél a magyarok cselekedeteiről szóló munkájában. Ennek keletkezését a

nyelvészek az 1150, a történészek az 1200 körüli évekre teszik. A Bodajki-hegyet a népnyelvben Bodok-hegynek hívják. A községnév ennek a Bodok-hegy névváltozatnak az elülső névelemével tartozik a legszorosabban össze. Talán olyan török eredetű személynévből alakult, amely a csagatáj buda 'ág' főnévre vezethető vissza. E főnév személynévi használata azzal kapcsolatos, hogy az újszülöttel mintegy új ága fejlődik a családnak.

A községhez tartozó Tárnokpuszta 1338-ban tűnik fel Tarnuk alakban. A magyar tárnok főnévből keletkezett. Az Árpád-korban azokat a szolgálónépeket hívták így, akik a királyi uradalmaknak és a várispánságoknak beszolgáltattak és ott raktározott termékeket kezelték.

A község határában levő Kajmáti 1447-ben bukkan fel mint Kagmath (olvassd Kagymát), bár lehetséges, hogy az 1274. évi Kunmaty is a Fejér megyei Kajmátival azonosítható. Etimológiailag összetartozik az Edelénytől északra fekvő Komjátival nevével. Valószínűleg a szláv Komnaty átvétele. Ez utóbbi jelentése: kéménnyel ellátott, fűthető helyiségek, szobák.

A község határában ismert egyéb helynevek: Móri útra dűlő, Országútra dűlő, Állási dűlő, Csókái határra dűlő, Rétekre dűlő, Csonkadűlő, Hosszúdombi dűlő, Irtási dűlő, Pálinkaúti dűlő, Mávástói dűlő, Kender-földek, Libamező, Erdőlegelő, Tisztalegelő, Felsőegres, Nagy gát, Fűzfamalom, Folyómellék, Malomcsatorna, Fürdő tó. Ereszvény (Eresztvény): szántóföld és bükk cseres erdő neve, eredete ismeretlen. Rajos kereszt dűlő: Rajos bodajki lakos ebben a dűlőben állított keresztet. Ürgetelki dűlő: sok ürge tanyázott ott. Tóállás: a dűlő közepén nagyobb területű tó volt, amely már 1864-re kiszáradt; jó búzatermő föld. Mézesszállási dűlő: a bodajki gazdáknak egykor itt ménesei voltak. Vámházi dűlő — az egykor itt keresztülmenő országúton vámház állott. Török kemencéi dűlő: a népmonda szerint itt a törökök által épített kemencék álltak. Tóalmi dűlő: az itt levő tótól és malomtól vette nevét. Homoki dűlő: homokos természetű föld. Lázárkúti dűlő: korábban itt kút állott, melyet egy Lázár nevű ember ásott. Büdöskúti dűlő: a бүдös vizet tartalmazó kúttól vette nevét. Pojakkúti dűlő: egy Poják nevű ember itt ásott kutat. Hosszúhegy: magától a hosszú hegytől vette a nevét. Viczepakol: itt veszedelmes út vezetett a nagy erdőségen át. Egresi rét: Felsőegrestől vette nevét.

Bodajk történetére vonatkozó első okleveles adatunk 1193-ból származik, amikor III. Béla király a székesfehérvári keresztesek birtokába jutott Szent István egyháznak adta — egyebek között — Bodogth birtokot. 1201-ben a Bodajk helynév helymeghatározóként szerepel. Imre király Szántófalut (villa Santo aá Bodoht) a Csák nemzetségből való Ugrin győri püspöknek adományozta. Az oklevélből kitűnőleg Bodajk a keresztesek birtoka. 1230-ban 77. Endre jóváhagyta fia intézkedését, hogy a Csák nemzetségből való Miklós comestől több birtokot elvett, illetve többet nála meghagyott. Ez utóbbiak között szerepel a Fejér megyei Bodoct is. 1275-ben Miklós országbíró — egy birtokvita ügyben — oklevelet adott ki Bodajkon

A székesfehérvári keresztes konvent birtokában lévő Bodajk hatalmas szomszédjai, köztük a Rozgonyiak, állandóan háborgatták a települést. 1460-ban a chatkai pálosok foglalták el a Bodatyth-i erdőt. A következő évben Guti János székesfehérvári keresztes parancsnok tiltakozott amiatt, hogy Rozgonyi János tárnokmester és testvére Rynold a korábban elfoglalt, Bodayth birtok határain belül, a Bodajki-vízen (Bodathy-wyzw) épült malmot jogtalanul elfoglalva tartották. A bodajki malom körüli vita ezzel nem zárult le: 1476. július 9-én Mátyás király parancsára figyelmeztették Rozgonyi János özvegyét, Dorottyát és Rozgonyi Oszvaldot, hogy adják vissza a Bodajki-vízen épített malmot a kereszteseknek, mivel azt Rozgonyi István korábban 36 évre bére vette, de utódai nem fizették a bérleti díjat. Ugyanaznap Mátyás király vizsgálatot rendelt el a keresztes konvent parancsnoka panasza alapján. Szeptember 29-én ui. a Rozgonyiak jobbágycái a Bodayth birtokon adót szedő Pál keresztest nyílt úton megtámadták, a beszedett adót tőle elvették. Június 13. körül ugyanazok a (Csókakő várához tartozó Csurgó-i) jobbágycák elrontották a kereszteseknek a Bodajki-vízen épített malmát, amivel 200 arany forint kárt okoztak. Ráadásul a malomhoz jövő jobbágycákat egy forinttal jogtalanul megvámolták, a keresztesek Fehérvárra igyekvő jobbágycáikat pedig kétszeres adóval sújtották. A csurgói jobbágycák a bodajki erdőben jogtalanul fát vágtek.

A vita lezárása céljából Mátyás király 1477. március 6-án megparancsolta: a budai káptalan keresse elő a Bodajk birtokon levő Bodajki-vízen épült malom és hozzátartozó föld bérbeadásáról szóló oklevelet. Ez azonban nem járt sikerrel, mivel 1478-ban a csókakői várnagy (Rozgonyiék familiárisa) a palotai jobbágycákkal újból Bodayth birtokra tört „rettenetes ordítással, melytől az emberek, különösen a kisebbek, súlyos betegségbe estek és az férfiak csak Isten segítségével tudták az asszonyokat

megóvni tőlük." A hatalmaskodásnak 12 halottja volt. 1486-ban Mátyás király újabb vizsgálatot rendelt el: a székesfehérvári káptalannak kellett megállapítania, hogy a Bodajki-vízen épült malom Bodajk vagy Csurgó (Chorgo) birtokhoz tartozott-e. A Rozgonyiak ui. azt állították, hogy a csurgói birtok része.

1490-ben ismét találkozunk a Chatka-i pálosokkal: Mátyás keresztes a budai káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Guthy János keresztes parancsnok a bodajki erdőt a pálosoknak adta. A hatalmaskodás II. Ulászló korában tovább tartott. 1493-ban az uralkodó megparancsolta Székesfehérvár városnak, hogy ne háborgassa a keresztes konvent Bodayth birtokáról elmenekült László Tamás jobbágyot (Lászlót a bodajki bíró adósságai miatt visszatartotta, majd ezt követően menekült el). 1498-ban a Rozgonyiak jobbágyai és familiárisai rátörtek a bodajki bíró házára és másokat is bántalmaztak. A vita még mindig a korábban bérbeadott malom körül folyt.

1517-ben Perényi Imre nádor rendelte el a vizsgálatot Serédi Péter és társai ellen, akik Bodajkra törtek, jobbágyokat hurcoltak el és vertek meg. A keresztesek adószedőjét Barch pusztán megtámadták, a beszedett adót elvették tőle, majd egész Székesfehérvár külvárosáig (piacáig) üldözték. Ott Ferdős Lukács polgár háza előtt lováról lerángatták, lovát és ingóságait elvették. A nádor Serédi Pétert és fiait a király elé idézte. 1536-ban — a háborús idők zűrzavarát kihasználva — Serédi György, Antal és Ferenc jobbágyokat hurcolt el a keresztesek Bodayth-i birtokáról. János király elrendelte a jobbágyok visszaadását, mivel meg akarta őrizni a szabad jobbágyköltözésről tett rendelkezéseit.

Ebben az évben, 1536-ban, jelent meg az új birtokos, a Nádasdy család, akinek Bodajk 1535—36-ban 1, 1638—39-ben 2, 1647-ben 2 1/4 porta után fizette az adót. 1543. szeptember 2., Székesfehérvár eleste után egész Fejér megye hódoltsági terület, a Győr—Mór—Székesfehérvár útvonal hadak útja lett. A török hatalom azonban eltúrte, hogy a megye nyugati felén, így Bodajkon is, Veszprém megye gyakoroljon joghatóságot és hogy a jobbágyok a magyar földesuraknak is szolgáltatásokat teljesítenek. Nádasdy Tamásnak és feleségének, Kanizsai Orsolyának, Rozgonyi Klára unokájának a csókakői uradalomra vonatkozó birtokjogát Ferdinánd 1557. augusztus 21-én donációs levéllel ismerte el. Nádasdy Pál földesúr 1629. június 20-án Mórt, Csurgót és Bodajkot 1000 birodalmi tallérért Iványosi Miklós tisztartónak adta zálogba. Halála után fia, Ferenc, az uradalmat visszaváltotta. 1641-ben határvíta támadt Bodajk és a sörédi török földesúr között. Ennek során a bodajkiakat a török

földesúr megsarcolta, marháikat elhajtotta. A vitában Weli székesfehérvári bég próbált közvetíteni: a határra vonatkozó leveleket még Konstantinápolyban is kerestette. „Ha a határkérdés nem oldódik meg, Bodajk elpusztul és kénytelen leszek a bodajkiakat máshová elengedni” — írta a bég. A határkérdés megoldásához gróf Nádasdy Ferenc pecsétes írását kérte.

Bodajk 1647-től Veszprém vármegye kormányzata alá tartozott, évi 60 Ft adót fizetett. 1662-ben Nádasdy Ferenc összeíratta a bodajki uradalmat. E szerint 18 egész- és 10 féltelkes jobbágy gazdálkodott a helységben, akik szőlőhegyüket akkor telepítették. Az összeírás két malmot említ. 1662-ben bodajki lakosok voltak: Bokor István és Márton, Erdélyi István, Gerentsér Lukács, Haráy Beneáék, Horváth Mihály, Keszegh Mihály, Kis Bence, Kozma István, Lady Ferenc és György, Lengyel György, Musslay Mátyás, Nagy Bálint, János és Márton, Sigmond István és Miklós, Szalay Mihály, Szeles Lőrinc, Szeőcs András, Szottiak Márton, Takács György, Tóth András, György és Mihály, Varga György és Vörös István? Az 1671-es kamarai összeírás idején Bodajkon 23 lakott jobbágytelek volt, amely évi 60 Ft-ot jövedelmezett. Két malom működött. Adózás szempontjából a helységet egy portának tekintették, amelynek évi cenzusa 45 Ft, adója 16 Ft volt.

1671-ben a Wesselényi összeesküvés után elkobozták az uradalmat Nádasdy Ferentől. Az uradalom ezt követően csaknem két évtizedig kamarai kezelésben volt.

1687—1848

Csókakő elestével Bodajk is felszabadult a 145 évig tartó török uralom alól. A település a háború során lakatlan lett. Az 1696. évi országos összeírás már 11 féltelkes jobbágyot tüntetett fel. Ezek száma azonban csökkent, mert 1700—1719 között többen Móra települtek át. 1715-ben 6 jobbágy, 14 zsellér és 10 egyéb, összesen 30; 1720-ban 13 jobbágy, 11 zsellér, összesen 24 adózó háztartást írtak össze. A név szerint felsorolt lakosság mind magyar nevű volt. Hét évvel később (1727) a Hochburg család móri uradalmához tartozó Bodajkon 55 jobbágy volt. Az 1745. évi egyházi összeírás szerint a lakók nemzetiségre és nyelvre nézve magyarok, németek és szlávok. Az úrbérrendezéskor (1768) felvett névjegyzékben szereplő nevek nagy része magyar származásra utal. 1768-ban szabadon költöző jobbágyok voltak: Balogh, Béd, Bankó, Dörömbezi, Dudás, Durmits, Faragó, Fülöp, Gáspár, Grobiczer, Hegyi, Horváth, Jány,

Jóka, Keresztyén, Kiss, Kotsikás, Kováts, Kriskó, Lázár, Lokó, Meszlényi, Moder, Móricz, Nagy, Németh, Omády, Piriké, Rendeky, Sigmond, Schramek, Szabó, Szüts, Takáts, Tamás, Tóth, Varga, Varjas, Vatalay és Zámbó. Zsellérek: Bárány, Baráth, Béd, Csendes, Eröss, Gáspár, Hegyi, Ivanics, Jóka, Kartay, Kelemen, Kiss, Kösz, Kováts, Laáa, Lázár, Lokó, Molnár, Mészáros, Németh, Nyár, Petrik, Sarlay, Solnay, Szebény, Szüts, Varga, Vörös és Zrancsics.

1774—75-ben Bodajkon 152 (3. osztályú) ház, 74 jobbágy, 73 zsellér és 116 szolga volt. Tíz évvel később a II. József-kori népességösszeírás 215 házat, 288 családot, 5 papot, 713 nőt, 12 nemest, 79 jobbágyot, 230 zsellért, összesen 1446 lakost talált. Ekkorra a lakosság egy része kicserélődött. Az uradalom 1791. évi összeírásában sok új névvel találkozunk: Andreas, Anritter, Árvay, Asprián, nemes Balogh, Bárány, Baráth, Baumgartner, Bedy, Bernhard, Bognár, Borsos, Búzás, Császár, Csordás, Czika, Dankó, Dara, Denes, Divinyi, Duáás, Durmits, Durrogó, Eröss, Faragó, Fehér, Fejes, Felhoffer, Felner, Flaschler, Flederer, Fogarassy, Fürst, Gábor, Gaiger, Gányi, Gartay, Gáspár, Getz, Glaubrecht, Globiczter, Gödörházy, Gulyás, Győry, Gyuráth, Hajtmájer, Hegedűs, Hegyi, Herczel, Hertelendy, Hoch, Holits, Horváth, Ivánics, Ivanovits, Jani, Jankovits, Janovszky, Joán, Josils, Józsa, Kabtsay, Kanka, Kelemen, Keresztyén, Király, Kiss, Klujber, Kollárik, Kotsis, Kotsikay, Kovács, Kriszkó, Kriszt, Lakner, Laudon, Lázár, Lamperger, Leinhard, Lencső, Lendel, Lexy, Lokó, Lukáts, Majses, Manczelm, Méhesi, Mente, Meszlényi, Mikes, Mikucz, Moder, Moharos, Molnár, Móricz, Motz, Naagy, Németh, Neubauer, Novák, Nyáry, Polezsák, Poli, Purucky, Püspök, Rajos, Jaszer, Ratskay, Regensperger, Reichard, Reiter, Remete, Rendeky, Ritter, Rosa, Ruray, Soklody, Sallay, Sámory, Sandy, Sáros, Saurig, Schedl, Scherk, Schlegel, Schutiszta, Siklódy, Sípos, Smauszer, Steiner, Stoll, Stuklits, Szabó, Szalay, Szilassy, Szikaljait, Szita, Szolga, Sztankóczky, Szüts, Takáts, Tallér, Tamás, Tiger, Tina, Tóka, Tóth, Vajnik, Vak, Varga, Vásárfay, Veinek, Veniger, Vészeli, Vincze, Vitt, Vörös, Vurst, Zámbó, Zsigmond és Zsolnay.

Vályi András 1796. évi munkája szerint a falut magyarok lakták. Ugyanezt állapította meg az elfogultsággal aligha vádolható Kari Rumi 1809-ben. Az 1828. évi országos összeírás adatai szerint Bodajkon 234 ház, 591 adózó, 93 jobbágy, 142 zsellér, 55 háználküli zsellér és 19 szolga volt. 1830-ban a falu lakossága 1886. 1846—1847-ben 226 ház, 70 jobbágy, 87 zsellér, 57 lakos, 10 szolga lakott a faluban.

Bodajk a török uralom után újjászervezett Fejér megye felső, később sármelléki járásába tartozott. Helyzetében jelentős változást, emelkedést hozott, hogy földesura közbenjárására 1774-ben mezővárosi címet kapott. A címhez évente két vásártartás joga tartozott: Pünkösöd harmadnapján és szeptember 9-én. Az uralkodó által adott kiváltságlevelet 1775-ben hirdették ki Fejér megye közgyűlésén. 1785-ben már a megyei mezővárosok; Bicske, Érd, Mór, Adony, Vál, Kálóz, Lovasberény és Sárosd között emlegetik Bodajkot. 1804-ben postaló-váltás és levélgűjtés volt a mezővárosban, e mellett külön uradalmi postajárat is a Csurgó—Bodajk—Mór útvonalon.

Bodajk lakossága 1701-ben 102 dica után 198 Ft 90 dénár adót fizetett. 1703—1704-ben 120, 1710—1711-ben 84 és 1713—1714-ben 38 dicát írtak össze. 1730-ban 114 dica után 465 Ft 7 dénárt fizettek. A település távolabb feküdt ugyan az országúttól, de az átvonuló katonaság alkalmatlankodását — pénz és természetbeni követeléseit — mégsem kerülte el. így volt ez a kuruc időkben és később is. A katonák elszállásolására Bodajkon megyei kvártélyház állott, melyet a lakosság „vármegyeház”-nak nevezett. A lakosság és a katonaság viszonya nem volt zavartalan. 1759-ben pl. verekedésre, 1775-ben pedig zendülésre került sor. 1775. szeptember 9-én tartottak először országos vásárt a mezővárossá emelt Bodajkon. A vásárra és a Kisasszony-napi búcsúra sok móri, isztiméri és sörédi lakos is eljött. A vármegye a főszolgabíró vezetésével két katonát küldött ki katonafogásra. A befogott legényeket azonban a lakosság erőszakkal kiszabadította, sőt az uradalmi tisztartó is az ő oldalukra állt. 1783-ban a Móron állomásozó katonaság törzsét Bodajkra akarták átvezényelni. A vármegye főispánja azonban a mezőváros szegénységére hivatkozva (vagyis, hogy nem tudna szénát és takarmányt adni) javasolta, hogy a katonaságot máshová vezényeljék. Az 1809. évi nemesi felkeléskor azonban nem kerülték el, hogy a Móron állomásozó Keglevich (pozsonyi) lovasezred egy századát ide ne telepítsék." 1826-ban a Ferdinánd lovasezred remondáit 120 fő személyzettel Móron és Bodajkon helyezték el. A vármegyei kisgyűlés szerint „az adózó nép ezt a terhet nem tudja elviselni.

A csókakői uradalommal együtt 1690-ben Bodajkot is Hochburg János báró kapta. Ettől kezdve a Hochburg család és örökösei a földesurak Bodajkon. Az örökösök 1752-ben osztották fel a csókakői, móri uradalmat. Az osztály során Hochburg Domokos lánya, Anna-Mária, özvegy gróf Serényi Györgyné kapta Bodajk uradalmat az akkor

hozzátartozó Csurgóval, Keresztessel, Sárkánnyal, Tárnokpusztával és Sőrédnek azzal a részével, melyet a bodajkiak műveltek. Berényi Györgynének három lánya volt: Klára, Erzsébet és Mária. Ez utóbbi férje gróf Zichy János volt. Az ő személyén keresztül jelentek meg a Zichyek a bodajki uradalomban. Zichy Jánosné, Berényi Mária 1763-ban a bodajki uradalmat a hozzá tartozó településekkel testvérénél, Erzsébetnél és férjénél, báró Luzsénszky Györgynél 32 évre elzálogosította. Gróf Zichy Jánosnak két lánya volt: Anna és Jozefa. Annát gróf Klobusiczky József, Jozefát gróf Bethlen József vette el. Gróf Zichy Anna és Klobusiczky József házassági szerződése 1782. augusztus 1-én kelt. Két évvel később gróf Zichy Jozefa a vármegyei közgyűlésen tiltakozott az ellen, hogy nővére, gróf Klobusiczky Józsefné a bodajki uradalmat 80 000 Ft-tal terhelje meg. 1789-ben a két testvér, Zichy Anna és Jozefa megegyeztek, hogy az uradalomról felvett összeírás szerint fognak minden ellenkezés nélkül — osztozkodni. Ennek során Zichy Anna kapta Bodajkot és Kajmacpusztát, Jozefa Sárkányt, Sőrédet és Tárnokpusztát. A két rész évi jövedelme közel 50 000 Ft volt. Gróf Klobusiczky Józsefné, Zichy Anna 1791-ben évi 5000 Ft-ért bérbeadta Bodajkot gróf Zichy Miklósnak, majd 1794-ben 120 000 Ft-ért 16 évre.

Gróf Bethlen József és gróf Zichy Jozefa lánya volt gróf Bethlen Jozefa, akit báró Miske József vett nőül. Ekkor jelent meg a Miske család Bodajkon. Három gyermekük: József, Imre és Adelheid. Az uradalom ekkor már meglehetősen el volt adósodva. 1818-ban 11 254 Ft teher volt rajta, a hitelezők között a Bajzáthokat, Zuber Sándor jogügyigazgatót és Zlinszky Ignácot látjuk. 1837-ben gróf Bethlen József — anyja megbízásából — 12 000 ezüst Ft-ért bérbe adta a Bodajk, Sárkány, Sőréd helységekből és Tárnok, Kajmáth pusztákból álló uradalmat sógorának, báró Miske Józsefnek.

Az 1784—1787. évi népességösszeírás szerint a városban 12 nemes lakott. Az 1828. évi összeírás özv. gróf Bethlen Józsefnét (született gróf Zichy Jozefa) és fiait: Józsefet, Lipótot és Ferencet: nemes Balogh Ferencet, Jánost, Józsefet (fiait: Istvánt és Jánost), Pétert; Hertelendy Istvánt, Józsefet, Jánost; Varga Istvánt és Mihályt; Megyaszy Gyulát találta Bodajkon. 1846-ban a Hertelendy, Falusy, Varga és Pulay nemes családok éltek jobbágytelken.

A bodajki uradalom a XVII. század végén mindössze 11 félteléből állott. Kevés volt a rét, viszont az erdőben makkoltatást és faizást gyakoroltak. Az erdő jelentőségét mutatja, hogy Székesfehérvár város a téglaegetéshez szükséges fát a bodajki erdőből

szerezte be. Az 17752. évi birtokfelosztáskor az uradalom úrbéres jövedelmeit 1015, majorsági jövedelmeit 1000 Ft-ban állapították meg. Az úrbéres bevételek között nagyobb összeget jelentett a kocsmáltatás és a kilenced. Gróf Berényi Erzsébet és férje báró Luzsénszky tábornok 1764-ben kötött szerződést a bodajkiakkal. E szerint minden egésztelkes jobbágy évi 6 Ft-ot, egy ludat, 16 csibét és 30 tojást adott. Karácsonykor az egész helység egy vágnivaló sertést, húsvétkor egy borjút és két bárányt, pünkösdkor egy bárányt adott. Minden marhatartó gazda egy öl tűzifát vágott és szállított be a földesúrnak. A falu az uraság földjét szántotta, vetette, aratta, betakarította és trágyázta. Ha kellett, vadászatra mentek, előfogatot adtak és levelet hordtak. Minden terményből kenderből, káposztából dézsma járt. 1765-ben a bodajkiak az alispán előtt panaszkodtak a terhes szolgálat miatt.

Az úrbérrendezéskor (1768) 42 egésztelek, 24 32-ed telek volt a faluban. A telkes jobbágyok száma 71, a házas zselléreké 27, a háztalan zselléreké 7 (összesen 105) volt. A telekátlag 0,40 magyar hold; a föld minősége: első osztályú. Az egész telekhez 22 magyar hold szántó és 10 rét tartozott. 52 hold belső telek, 1340 hold szántó, 190 hold rét volt. A teljes úrbéres földterület megoszlása: telkes jobbágyoké 1576, zselléreké 6, összesen 1582 hol. Az úrbérrendezéskor a bodajkiak elmondták, hogy 1764 óta volt szerződésük az urasággal, azelőtt tetszés szerinti marha- vagy gyalogrobotot követeltek tőlük; hosszú fuvarra Komáromba, Győrbe Nagyszombatra és Földvára jártak. Urasági engedéllyel két malmot építettek, ennek harmadrésze az övék volt. Erdejük volt ugyan, de onnan épületfát nem nyerhettek. A legelő — az uraság sok birkája miatt — szűk volt. A bodajkiak a saját földjükön kívül Söréd és Töröpusztát minden adózás nélkül, Kajmátot csekély árendáért, Tárnokot pedig boglyapénzben bírták.

Az 1768. évi urbárium szerint minden egésztelkes jobbágy köteles volt hetenként egy napot két marhával, szekérrel, szántáskor négy marhával, saját ekével vagy boronával robotolni. Ha nem volt négy marhája, mással kellett összefogni. A négy marha mellé két személyt kellett állítani. Kaszáláskor, aratáskor vagy szüretkor a kézi- és marharobotot kétszeresen vették. A zsellérek évi 18, a háztalan zsellérek 112 nap kézimunkával tartoztak. Mindenféle termésből (kivéve a házhelyen termő kerti veteményeket), ménékből, bárányokból természetben adtak kilencedet földesuruknak. A kilencedelés Szent Iván napjánál (VI. 24.) tovább nem tarthatott, a learatott gabonánál Szent István napig (VIII. 20.). Ha ugyanaz a föld kétszer termett egy évben,

a második termés után nem kellett sem kilencedet, sem tizedet fizetni. Ugyancsak mentesek voltak azok a szántók, amelyeket a rétek vagy a belső telkek hiánya miatt, azok pótlására kaptak a jobbágyok. A bodajkiak Szent Mihálytól Szent György napig árulhatták a borukat. Az urbárium szerint az uraság 2540 nap marha- és 5121 nap kézirobottal rendelkezett. 1779-ben a bodajkiak 1854 Ft cenzust, 83 kappant, 108 csirkét, 566 tojást adtak, illetve 1835 nap igás, 2405 kézi robotot és 10 nap hosszúfuvart teljesítettek az uraságnak.

Az 1786. évi összeírás a falut első osztályúnak minősítette. 71 telkes jobbágyot, 27 zsellért, 1 lakost, 42 6/8 telket, 1339 hold szántót, 189 hold rétet írtak össze. A mezőváros saját birtokában volt 3 hold rét. 1790-ben a bodajkiak a vármegyénél tettek panaszt, amiért az uraság marháik legeltetését a törösi, a cseresnyési, a kajmáti és a tárnoki legelőkön akadályozta. A panasz hatására a földesúr megengedte a bodajki és törösi legelőkön a legeltetést, a tárnoki legeltetési jogot azonban tagadta. Az uradalom nem fogadta el teljes napnak, ha a jobbágy csak 9—10 órakor jelent meg roboton, és délután 3—4 órakor hazament. Az uradalom 1791. évi bérbeadása a bodajkiakra kedvezőtlen volt. A bérleti szerződés szerint Klobusiczkyné fenntartotta magának a kisebb adományokat, a hosszúfuvart, a vadászathoz járó segítséget, a háramlást és a birkatartást. Megengedte viszont a bérlőknek, hogy az Eresztvényi és Rigósi dűlőben 100 holdat kiirtsanak, a jobbágyok földjét felmérhessék és a többletet a szerződés tartama alatt szabadon használhassák. A bérlők az irtásföldeket is visszaválthatták a jobbágyoktól, ha szükséges, úriszék tartásával is. Az uradalmat illetve a dézsmabérlet, a makkoltatás, a vásári jövedelem, a vendégfogadó, a malmok és a fürdőház bevétele. Az uradalom bérbeadásakor felvett leltár pontos képet ad Bodajk viszonyairól. E szerint az uradalomnak 1790-ben a bérleti díjakból, a malomból, az úrbéri cenzusból, a vásárokból, a meleg fürdőházból, a terményekből (zab, kukorica), a bortizedből, a szénából, a szalmából, a kenderből, az ürühúsból és a faeladásból 7325 Ft bevétele volt. Az összeg egy részét kiadták kamatra, kőműves és egyéb számlákra, gazdasági szükségletekre, útiköltségre, úriszék tartására, püspöki tizedbérletre és konvenciók fizetésére. A maradék 4089 Ft-ot az uraság kapta. Ennyi volt tehát a bodajki uradalom tiszta haszna 1790-ben.

Az uradalmat a számtartó vezette, konvenciók voltak a hajdú, a két kerülő, a mezőőr, a juhász és a melegfürdő orvosa. 10 bérlő volt az uradalomban: a vendégfogadós, a mészáros, a boltos és a molnár. Az uradalomhoz 16 épület tartozott: a rezidencia, a

fürdőházak, a fürdőorvos szállása, a hajdú háza, a bolt, a vendégfogadó a pálinkafőzőházzal, a tisztartó háza a régi pálinkafőzőházzal, a reformátusok háza, téglaegetőház kemencével, a régi csordás-ház, a juhász-ház csúrral, a malmok és a mészárszék. Két erdője volt az uradalomnak: a bodajki és a kajmáti. A bodajki tölgy, a kajmáti tölgy, gyertyán és bükkerdő volt. Évi bevétele 444, illetve 197 Ft. Uradalmi hivatalok: számtartóság, kasznárság, pincészet, udvarbírótság, építészeti hivatal és erdészeti. Az uradalom földje öt táblára volt felosztva: a felsősárréti, az alsósárréti tábla, a cenzusos földje (Tőrös), a tisztartói föld és az uradalmi fogadóhoz tartozó tábla. A felsősárréti táblát nedvessége miatt vetésre alig használták. Az alsósárréti tábla részben lejtős volt: a völgy közepén szénát természetek. A cenzusos földet évi 245 Ft-ért a bodajkiak bírták. Az uradalomnak majorsági bora nem volt, a tizedborból 150 urnát vettek be. Az uradalomban sörfőzőház nem volt, pálinkafőzést a fogadó udvarán végeztek.

A mezőváros 46 icce vaját, 77 kapant, 107 csirkét, 552 tojást, 1 borjút adott az uraságnak, valamint 1924 nap igás, 1798 nap kézi robotot és 9 nap hosszúfuvart teljesített. Az 1791. évi összeírás alapján megállapíthatók az egykorú utcanevek. Ilyenek az Öreg utca nyugat felé (itt volt a református iskola és templom), az Új utca (benne a Pék-malom, a juhász-ház, a Császár-malom és a Komáalom); Malmok a Gaja mellett (Piringer- vagy Varjuvári- és a mezővárosi malom); Öregutca (fürdőház, fürdőorvos háza, uradalmi rezidencia, hajdú-ház); Fürdő alatti szeglet (malom, kolostor, templom, katolikus iskola, kvártélyház), Keresztutca (vendégfogadó); Burgundia; Kálvária alja; Tobány utca (kelet felé); Kálvária út, keleti sor a plébános kertjétől (sor a Kálvária-völgyben, ösvény, templom, utca).

A következő összeírás 1807-ből való. E szerint a mezővárosban $42 \frac{3}{8}$ jobbágytelek a kilenceddel együtt 1695 Ft cenzust fizetett. A 138 házasság zsellér cenzusa 1055, a 35 házatlan zselléré 140 Ft. A jobbágyoknak volt 40 hold kukoricaföldjük. A káposztásföld és a kaszáló az uraságé volt. A szőlőhegyen kilencedből 113 akó bor jött be. A dézsmát a püspöktől bérelte az uradalom, ebből 880 Ft bevétele volt. A regálék bevételei: mészárszék, vendégfogadó, bolt, vásár, pálinkaégetés, malmok (Tómalom, Komáalom, Tarnóczki-malom, községi malom, Császármalom), bormérés. A bodajki vendégfogadóban — beleértve a községtől bérelt mérést is — az uradalmi bérlő 66 akó pálinkát, 26 akó óbort és 1023 akó újbort mért ki, 1761 Ft értékben. Bevétele volt még az uradalomnak a fürdőházból, a legeltetésből (fűbér), állatok — különösen birkák

— eladásából, terményeladásból, erdőkből. A bodajki jobbágyoknak — a mezővároson kívül — a csókái, a móri és az almási szőlőhegyen volt szőlőjük. Az uradalomhoz tartozott Sárkány, Kajmáti, Söréd, Tárnok, Törös egy része. Sárkány helységben 16 $\frac{1}{8}$ jobbágytelek, 43 házas, 4 hazátlan zsellér volt. Itt uradalmi major, fogadó és mészárszék működött. A törösi részen 51 hold szántója és 13 hold kaszálója volt az uraságnak. Söréden 59 hold szántója, fogadója, mészárszéke és nádasa.

1827-ben az uradalom bevétele 8103 Ft volt. Ezen belül a legnagyobb összegeket a különböző bérletek hozták. Így a Tómalom, a Komálom, a Tarnóczki-malom, a Császármalom, a Varjuvári-malom, a tárnoki malom, a tárnoki csárda, a sárkányi pálinkafőzőház, a bodajki bolt és mészárszék bérlete. Bodajk 605, Sárkány 534, Söréd 680 és Tárnok 83 Ft-ot fizetett az uraságnak ebben az évben. A sárkányiak a kibérelt földekért 62 Ft-ot adtak. A kasznár kéthetenként összehívta az uradalmi tiszteteket, a soron lévő feladatok megbeszélésére (tisztiszék).

Az 1828. évi összeírásból megállapíthatóan a lakosság szegényebb rétege kizárólag kaszáló, arató és cséplő munkával kereste kenyerét. Bodajkon ekkor 142 házas és 55 hazátlan, összesen 197 zsellér élt. A házas zselléreknél egy főre 0,456 hold jutott; 48 zsellér családnak volt szőlője. Iparral 32 házas és 14 hazátlan, összesen 46, kiskereskedelemmel 2 zsellér foglalkozott. Az összeírás 702 hold szántót és 351 hold rétet említ.

Ebben az időben indult meg az urasági és az úrbéres legelők elkülönítése, elválasztása. Az uraság 12 hold legelőilletményt tervezett adni jobbágytelkenként. Ez a megye többi helyiségeihez viszonyítva közepesnek nevezhető, mert pl. Sukorón 21, Velencén, Móron 13, Érden, Cecén csak 2 holdat kaptak a jobbágyok. A bodajkiak az eljárás során előadták, hogy marháik nagy szükségét szenvedtek a kevés legelő miatt. Így a búzatermő földek egy részét is ugaron hagyták, hogy „a vonyós marháknak ellátásuk legyen”. A mezőváros úrbéri pert indított az uraság ellen a legelőelkülönítés iránt, mely 1841-ben megegyezéssel végződött. Az egyezséget a mezőváros részéről Zsigmond Sámuel bíró, Szátskay József törvénybíró, Vida János, Kováts Gábor, Omádi Pál István, Hegyi Pál és György, Szloboda György, Rendeki János, Kováts József és János, Mentzel Mátyás esküdtek, Karner Ádám jegyző, Mattesz Ferenc plébános, Herder János oskolamester, Kümives János tanító és Pálffy Benjámín református lelkész írta alá. 1844-ben, a legelőelkülönítés után a következő volt a helyzet: 43 $\frac{7}{8}$ telket számítva a jobbágyok 526 és fél hold, a 146 házas zsellér — 8

zsellért számítva egy telekre —219 hold legelőt kapott. A legelő teljes terjedelme (hozzászámítva a lelkészek, tanítók járandóságát) 787 és fél hold volt.'

A birtokkönyv 1839. évi bejegyzése szerint 186 beltelek, 623 kaszáló rét, 2269 hold szántó, irtás, kenderföld, 1334 hold legelő, 76 hold szőlő és 104 hold használhatatlan terület volt a mezővárosban. 830 hold volt urasági árendás, 1334 urasági városi, 2312 jobbágyi és 118 hold egyéb. A bodajki jobbágyok 3731, a sörédiek 908, a sárkányiak 922, összesen 5622 nap robotot teljesítettek. 1844-ben 43 $\frac{7}{8}$ jobbágytelkes (összesen 2211 holdat,) 75 hold úrbéri járandóságon felüli földet, a 146 házas zsellér kezén lévő 72 holdat és a község birtokában lévő 32 holdat, összesen 2391 holdat tartottak nyilván. A plébánosnak 25, a tanítónak 14, a református lelkésznek 18, a református tanítónak semmi, a jegyzőnek 12 hold járt. A telkek kétharmada első, egyharmada másodosztályúnak minősült.

Már a fentebb elmondottakból is kitűnik, hogy Bodajk határának egy része a mezőgazdasági termelésre, más része az állattartásra volt alkalmas. Bél Mátyás szerint a bor és a gabona itt jobban termett, mint a móri földeken. 1720-ban 443 hold szántó, 12 hold rét volt a falu határában. A rét — a sok víz miatt — csak sást termett. A szántókat két nyomásban művelték. 1774-ben 855 hold szántót, 171 hold rétet és 50 hold szőlőt írtak össze. A határban a gabonán kívül kukoricát, káposztát, kendert termeltek. 1791-ben a felsősárréti táblát vetésre alig használták, inkább kaszálták. Az alsósárréti táblán gabona termett. 1790-ben az uradalomnak 36 mérő búzája, 520 mérő kétszerese, 104 mérő árpája, 487 mérő zabja és 200 mérő kukoricája termett. A gabonát saját szükségletre megőröltek, eladták, elvetették vagy az uradalmi konvenciók fizetésére fordították. 1816-ban a bodajki jobbágyok földesurukhoz, özv. gróf Bethlen Józsefnéhez, született gróf Zichy Jozefához fordultak segítségért, mivel búzájukat a jég egy fertály óra alatt elverte. Az uradalmi földeket a birkamajorokból trágyázták. 1827-ben az eresztvényi táblát a bodajkiaknak adták bérbe, hogy az elszaporodott fűgyökereket kiirtsák, és felesben kukoricát vessenek. Utána az uradalom a földeket visszavette, és őszi búzát vetett bele. 1828-ban 1404 hold szántót, 175 hold rétet és 40 hold szőlőt írtak össze. Az 1846—1847-es év Ínséges volt. 1846-ban a bodajkiak pénzért arattak, búzát nem kaptak. A rossz termés miatt — még burgonya sem termett elég — az élelmiszerárak emelkedtek, s a mezővárosban 180 ínségest tartottak nyilván.

A bodajki lankák minden időben kedveztek az állattartásnak. 1704-ben arról olvashatunk, hogy Urli székesfehérvári osztrák katonai városparancsnok 14 ökröt és 71 tehenet hajtatott el a faluból. 1710—11-ben 29 ökör, 52 tehén, 13 ló, 24 növendékmarha, 32 sertés volt Bodajkon. A legelő már ekkor kevés volt. 1774-ben 106 ökörből, 71 tehénből, 20 tinóból, 27 borjúból, 86 lóból és 46 sertésből állott az állatállomány. 1779-ben már 195 ökör, 75 tinó, 146 tehén, 95 borjú, 195 igásló, 21 ménesló, 31 öszvér, 89 kecske, 158 sertés és 5 méhkas volt a faluban. 1791-ben az uradalmi istállóban 6 magyar tehén volt. Ezeket a mezővárosi gulyával hajtották ki az udvari szolgák. A juhászatban 877 birkát tartottak. A legelő szűkösége miatt ezernél több birkát nem is lehetett tartani. A vaját és a sajtot a juhász értékesítette, ezért fejőjuhonként 60 dénár megváltást fizetett. Az uradalom ekkor sertést nem tartott. 1794-re a juhok száma a legelőhiány miatt 708-ra csökkent. 1807-ben az uradalomban 60 göboly ökör, 14 hámos ökör, 2 tehén, 3 tinó. 1910, illetve 770 birka volt a bodajki és a sárkányi hodályban. 1838-ban a bodajki „birkáslakás” 3 szoba-konyhakamrából állott. Három birkaistálló volt, nádfödéllel, 40X10 méteres alapterülettel. A sárkányi birkáslakás szoba-konyha-kamrából állott. Egy birkaistálló tartozott hozzá, nádfedéllel és 40 X 10 méteres alapterülettel. A marhaistálló 10X6 méteres volt. Az istállókhöz takarmánytartó félszer járult. 1846—1847-ben a mezővárosban 174 ökröt, 49 tehenet, 27 tinót, 21 borjút, 70 lovat és 224 sertést írtak össze. A lakosság tehát nem tartott birkát.

A kézművesek száma nem volt nagy és csak lassan emelkedett. 1738-ban 1 takács, 1 kovács, 1 molnár, 1 csizmadia, 1 mészáros és 1 szabó, összesen 6 kézműves volt Bodajkon? 1774—75-ben már 36 mesterembert írtak össze. 1801-ben a bodajki csizmadia céh kérte a fehérvári városi tanácsot, hogy vásári bódéjukat a fehérvári vásárban a helybeli csizmadiák mellett állíthassák fel. Székesfehérvár tanácsa a kérést nem teljesítette, „mivel a szabad királyi városok polgárai és mesterei elsőbbséget élveznek”. 1825-ben a mészárszéket évi 120 Ft-ért Hercog Márton bérelte. Kötelessége volt a húst a megyei árszabás szerint mérni, egy derék, tanult legényt tartani. A járvány megelőzésére idegen birkát nem hozhatott a helybeli legelőre, ha beteg állatot vágott, nem mérhette ki. Ilyenkor a mezőváros az ökör levágásáért 1 Ft-ot, a borjúért 30 krajcárt fizetett. 1828-ban 4 cipész, 1 pék, 7 molnár, 3 szűcs, 1 timár, 1 mészáros, 4 csizmadia, 13 takács, 2 kovács, 4 szabó, 1 lakatos, 2

asztalos, 2 fazekas, 1 süvegekészítő, 2 kerékgyártó, 1 harisnyakészítő és 1 kádár, összesen 49 kézműves volt Bodajkon. Ez a szám 1838-ig 55-re emelkedett.

Még kevesebb adat utal a kereskedelemre. Tudjuk azt, hogy 1691-ben Zsigmond György bodajki lakos panaszára folyt eljárás a székesfehérvári vásári bíróság előtt hamis mérték használata miatt. Ez arra utal, hogy a bodajkiak már ekkor megjelentek a fehérvári vásárokon. 1736-ból a pálinkafőzésről és a hamuzsír készítéséről vannak adataink. 1774—75-ben egy kereskedő volt Bodajkon. A mezővárosi és vásárkiváltság, a két országos vásár kedvezően hatott. Ludovicus Nagy 1828-ban már arról ír, hogy Bodajk a vásáraitól híres mezőváros. 1819-ből fennmaradt a vásárban szedett helypénzek jegyzéke. Ebből kitűnik, hogy mit árultak és kik voltak a vásárosok: mézesbábosok, vásárosok, vászonárulók, késeket-pipákat, bokrétákat árulók (a templom körül), tímárok, pruszlikot árulók, könyvárulók, gyolcsostótok, szappanárosok, késesek, fésűsök, borsos tótok, szíjártók, vargák, csizmadiák, kalaposok, harisnyakészítők, szűrszabók és képeket árulók. A helypénz 10—15 kr volt. Az uradalmi boltban vasat, dohányt, sót, gyertyát és fűszerárut árultak. 1827-ig Bodajk mezőváros hozzájárult a fehérvári vásárbíró fizetéséhez, amit azt mutatja, hogy a bodajkiak gyakori vendégek voltak a fehérvári vásárokon. 1828-ban két kereskedőt írtak össze a mezővárosban, mindkettő zsellérsorban volt.

Már Bodajk középkori történeténél találkoztunk a malmokkal. Ezek a török utáni korszakban is fennmaradtak, sőt a korszak vége felé nagyobb jelentőségre emelkedtek. 1690-ben két malmot írtak össze, az egyik használaton kívül állott; 1720-ban ugyancsak két malomról olvashatunk. A lisztőrlő malom évi bevétele 60 Ft volt, ennek harmadrészét a falu kapta. 1746-ban az uradalom új malmot épített; a malomárkot azonban úgy ásták, hogy a fehérvári malomárok vizét elvezette. Ezért Székesfehérvár város tanácsa tiltakozott az uradalomnál. 1786—87-ben már 6 malom működött a mezővárosban. Az 1791. évi uradalmi összeírás az alábbi malmokat tünteti fel:

1. Bodajk mezőváros malma a fürdőnél: 1 kerék, a melegforrás vize hajtja, bérleti díja 200 Ft; erős épület, náddal fedve.
2. Sztanovszky-malom: 1 kerék, a melegvízű forrás hajtja, évi bére 60 Ft; erős épület, náddal fedve.

3. Uradalmi ún. Pékmalom: 2 kerék, az összefolyó Bodajki- és Móri-víz hajtja, évi bére 350 Ft; erős épület, zsindellyel fedve.
4. Császármalom: Poszt Ferenc örökösen birtokolja, értéke 2950 Ft; 1 kerék, a Bodajki- és Móri-víz hajtja; erős épület, nádfedéllel.
5. Kőmalom: 3 kerék, a Bodajki- és a Móri-víz hajtja, évi bére 500 Ft; erős épület, zsindellyel fedve.
6. Varjuvári (Piringer) malom: 2 kerék, a Gaja patak hajtja, évi bére 80 Ft; erős épület, nád- és szalmafedéllel.
7. Felsővarjuvári, kajmáti malom: a mezővárosé, 2 kerék, a Gaja patak hajtja, évi bére 100 Ft; erős épület, náddal fedve. Ismerjük 1791-ből néhány molnár nevét is: Hoffmann József, Meizlinger Jakab, Sztanovszky János, Poszt Ferenc és Piringer János.

1791-ben uradalmi tégláégető is működött Bodajkon, a mezőváros nyugati végén. 25 000 téglá befogadására alkalmas szárító és két kút tartozott hozzá. Cserepet nem égettek, mert a föld nem volt alkalmas. Az uradalom meszet is égetett; 1 pozsonyi mérőért 15 dénárt szedett. A fát az uradalom adta, de az égető szállította a helyszínre a mészkővel együtt.

Az eddigi tárgyalás során már több alkalommal szóba került a bodajki melegforrás és tó. A mezőváros történetében játszott jelentős szerepe indokolja, hogy kicsit részletesebben foglalkozzunk a kérdéssel. Nincs pontos adat arról, hogy mióta használták a bodajki források vizét fürdésre, de az kétségtelen, hogy az első orvosi vélemény 1765-ből származik. Ebben az évben Brigel János Máté vármegyei orvos vizsgálta meg a bodajki „ferdő vizet”, a tapasztalatokról részletes jegyzőkönyvet vett fel. E szerint a Kálvária-hegy aljában számtalan, egymáshoz közel eső forrás tört fel a különféle, kék, vörös, sárga, fekete kövekből és a fehér, vörös, fekete fővényből. A vízből vasat lehetett kivonni. A forrást kövekkel és töltésekkel kerítették el. A víz olyan bőséggel buzogott fel, hogy a töltésen kívül már malmot hajtott. A víz íztelen és szagtalan, langyosan meleg volt. A vármegyei orvos által végzett kémiai vizsgálat szerint: „a próbák világosan tanítják ezen víznek mind belső, mind külső vélelésben

fölöttébb egészséges voltát és annak elmosó, eltörlő, felnyitó szappanyos természetét; tartó, erősítő és a savanyút megemésztő erejét. Innen a belső részeknek, májnak, lépnek szorulásiban, belek csomóiban, rostos részeinek erőtlenségben vagy tágulásban, mind a nyaválákban, tehát melyek ezen októl függenek: sárgaságban, hosszas hideglelésben, köszvényben, podagrában, zsugorodásban, görcsökben, inaszakadásban és hasonló nyaválákban hasznos. Melyeket is már sok példák több esztendőök által elegendőképpen megerősítették és ezen víznek dicséretes hathatóságát megmutatták".

Ugyanebből az időből valók gróf Berényi Erzsébet igen tanulságos észrevételei a fürdőházról. Megállapítja, hogy az első évben több bevétel volt a fürdőházban, ami később nem várható. Évente 300 öl fa — ennek ára naponta nő — szükséges, a felcser fizetése 150 Ft, az épületeket fenn kell tartani, kiadások vannak. A fürdőket másutt is szaporítják, így a bodajki fürdőház inkább ráfizeteses, mint hasznot hajtó. Egyesek szerint a fürdőház a szegénységnek javára van, mivel zöldségét és baromfiat el tudja adni. Mások szerint a baromfiakat a tyúkászoknak jobb áron tudják eladni. A vendégfogadó nem nagyon dicsekedhet a fürdővendégektől származó haszonnal, mivel az idejövő emberek maguk főzetnek, vagy főznek a fürdőháznál. Erre vagy a jobbágyok, vagy a fürdőház fáját használják. A mészáros is szokott a fürdőhöz jönni, ebből azonban nem sok haszna van. Előfordul ui., hogy a fürdővendégekre számítva levágja a marhát, az emberek elmennek (amikor akarnak) és a hús a nyakán marad. A fürdőházban a móri borbély felmondta a bérleti szerződést, pedig évi 150 Ft-ot és fajuttatást kapott. A grófnő félve tekint a várható konkurenciára: „a füredi fürdőt jobban gyakoroltatják, királyi rendeletekkel is ékesítik. A mohai savanyúvíz és a péti fürdő is lábra kap és a Bodajkra jövő emberek egy részét elvonja. Mi lesz akkor a fürdőépületekkel?"

Megemlékeznek a forrásról és a tóról a korabeli útleírások, lexikonok is. 1780-ban azt olvashatjuk a bodajki ásványvízről, hogy íztelen, szagtalan, tiszta, átlátszó; télen-nyáron egyforma hőmérsékletű, vastartalmú. Aranyérre és szorulásra hasznos. Az 1782—85. évi leírás szerint Bodajkon egy kis tó van, amelyen észak felől egy patak folyik át, amely egy malmot hajt. 1786-ban is az ásványvízforrásról és a jelentős, kényelmesen berendezett fürdőházról olvashatunk. A fürdőházhoz vendégfogadó is tartozott.

Az 1791. évi uradalmi összeírás is megemlékszik a forrásokról. Megállapítja, hogy azokat már több orvos is megvizsgálta és ásványt talált benne. Gyógyítja a podagrárt, az aranyeret, a rühöt, a szembetegségeket. Egy hordó vízért az uradalom 9 krajcárt szedett; amit ezen felül adtak, az az orvosé lett. 1790-ben az uradalomnak 127 Ft bevétele volt a forrásokból; ennél azonban többet adtak ki az orvos tartására (évi konvenciója 60 Ft és természetbeniek voltak), a fürdő szükségletére, javításokra. Így a fürdő ráfizetéses volt. Jelentőségét mutatja, hogy helynévként is alkalmazták, az öreg utca melletti részt „Fürdő alatti szeglet”-nek nevezték.

1794-ben a fürdőtelep az alábbiakból állt:

1. A fürdővendégek főszállása: kétemeletes ház, 7 szoba, 1 konyha.
2. Fürdőszobák három részlegben. Első szint: 5 fürdőszoba, fából káddal, keresztfüggönnyel, zsindelemmel fedve. Második szint: 1 téli fürdőszoba, 1 hálószoba, 4 nyári fürdőszoba; káddal, keresztfüggönnyel. Harmadik szint: 2 szoba, 2 konyha. A fürdőház leltára: 1 vízkatlan 3 rézcsappal, 17 fürdőkád vaspántokkal, 5 zöld bársony keresztfüggöny, 11 zöld bársony ablakfüggöny, 10 egyszerű alvóhely, 15 egyszerű szalmazsák, asztalok, karosszékek, 10 nádpálca, 10 lábzsámoly, 14 ruhafogas. A fürdős lakása 3 szoba-konyha-kamrából állott, 9 állatra méretezett istállóval. A bodajki fürdő híre nem csökkent a XVIII—XIX. század fordulóján sem. Vályi András a „nevezetes, sokak által látogatott” fürdőházról beszél, amelynek melegített vize az elesett, gyenge tagok erősítésére alkalmas. 1804-ben „ásványfürdő”-nek nevezik, 1309-ben a jelentős és kényelmes fürdőházról olvashatunk. 1806-ban a bevétel 971 Ft volt, ennek azonban nagy része elment a fürdős fizetésére, a fűtésre, javításokra, úgyhogy a fürdő csaknem ráfizetéses volt. Az 1807-ben tervezett bérbeadás feltételei:

- a bérlő a fát az uradalomtól pénzért vegye meg,
- megjavíttassa maga a vendég- és fürdőszobákat, a fürdőmester lakását,
- az uraság számára tartson fenn két szobát és egy konyhát,
- évente három hétig az összes szobákat az uraság díjtalanul használhassa, fűtéssel együtt,
- a fürdésért nem kérhet pénzt sem az uraságtól, sem a tiszteltől és a szolgálától,
- az alsó négy szoba nem tartozik a fürdőhöz, ott urasági eszközöket tárolnak,

— szeptember közepétől nincsenek fürdővendégek; ettől kezdve az uraság igénybe veheti a szobákat gyümölcstárolásra.

1808-ban egy fürdésért 8 krajcárt szedtek. Május 18—31. között 227, június 1—30. között 306, július 1—31. között 255, augusztus 1—31. között 230 fürdőt számoltak el, az állandó vendégekkel együtt 974 Ft-ot vettek be. Az állandó vendégek között látjuk Székesfehérvárról a Hiemereket, Kreskayt, Zutrunckot, valamint a Zichyeket, Luzsénszkyékat, örményieket, egyéb földbirtokosokat, uradalmi tiszteket, a környékről tanítókat, orvosokat, egyháziakat és katonatiszteket. 1811. július 9-én a földrengés következtében a templom melletti bő vizű forrás elapadt, csak a július 29-i újabb földrengéskor indult meg újra. A bodajki forrást ekkor Kitaibel Pál is megvizsgálta.

1816-tól a fürdőházat Hoffman Henrik fürdőmester kezelte évi 100 Ft készpénz és természetbeni fizetésért. Kötelessége volt a fürdőház szobáit, a kamrákat, a fürdőkádakat jó állapotban a fürdővendégek rendelkezésére bocsátani, tőlük a gazdasági hivatal által megállapított pénzeket szedni. A bevételről jegyzőkönyvet vezetett és naponta jelentett a tisztartóságnak. Jelentenie kellett továbbá a szállóvendégek érkezését is, ezeknek semmiféle italt sem mérhetett ki. A fürdőház 1822-ben 698, 1823-ban 527, 1824-ben 1005, a 3 évben összesen 2230 Ft hasznot hajtott. 1827-ben tervezték, hogy minden kádnak külön bemenete legyen, a kamrák ablakát a konyha felé fordítva, a vízcsatornát az ún. téli-feredőn keresztül vezették. A fürdőkamrák udvaráról elhordták a dombot és az udvar közepére egy sor hársfát ültettek. A kétemeletes épület szarufáit kicserélték és zsindeleztették. Az emeletes épület ablakain a zsalugátért újakkal cserélték ki és olajfestékkel ezüstre festették.

1838-ból részletes összeírás maradt fenn a fürdőházzal, amely az ott folyó élénk életet mutatja. A fürdőház egyemeletes épület volt, vízmelegítő konyhával' (veresrész kazánban melegítették a csatornán idevezetett vizet). A tó terméskövekkel volt körülrakva, melyeket háromszög alakú téglákkal borítottak. A mellékcsatornákat kővel rakták ki, ezek vezették le az iszapot és a felesleges vizet. A marhahatárig 7 festett dúc állt, amelyeken 16 öl vaslánc függött, festett ladikkal. A főforrásnál a közepén faragott kő, mely facsatornával volt ellátva, mely a vizet a melegítő konyhába vezette. A fürdőház földszintjén 13 fürdőkamra volt. Berendezésük 2—2 kádból, asztalból, függönyből, fogasból, zsámolyból, gyékényből, szalmaszékből állott. Minden kádhoz adtak egy deszkát, melyen (a kádra helyezve) olvasni lehetett. Az emeleten 14 szoba volt. Az első volt a játszószoba, külön e célra beállított játszóasztallal. A többi szobában

1—2 ágy, asztal, szék, fogas, esetleg kanapé volt. A konyha felszereltségéből következtethetünk arra, hogy mivel tartották jól a fürdő- és szállóvendégeket. A réz-, vas- és cserépedények között volt 2 vasserpenyő, süteményszerpenyő, vágókés, húsvilla, csípővas, tűzvonyó, tűzlapicka, rézlábas, levestál, 13 tányér, 2 sótartó, 1 kávéskanna, 14 kávésbögre, 2 cukortartó, 4 üveg, 6 pohár és 4 tokaji üveg pohár.

A bodajki iskoláról az első adatunk 1733-ból való. Ebben az évben a tanító 4 kocsi szénát, 5 hold földet, 10 köböl kétszeres búzát, valamint készpénzt kapott. Szántóföldjét a lakosok szántották, vetették és takarították be. Jövedelmének pénz értéke 29 Ft. 1745-ben Mecsén József volt a tanító. 1770-ben 30 tanítványt tanított Kovarik Mihály. Az egykorú helységlexikon szerint Bodajkon 1 ludimagister volt. 1781-ben már 52 tanulót tanítottak magyar és német nyelven.

1786-ban a mezőváros református lakossága a helytartótanácsához fordult: kérték, engedjék meg református tanító alkalmazását. Az ügyben az uraság támogatását is kérték. 1841-ben már 63 gyerek járt a református iskolába. Az iskola karbantartásáról, felszereléséről a mezőváros elöljárósága, tanszerekről, tüzelőről, a szülők gondoskodtak. A református iskolában írást, olvasást, számvetést, vallást, egyháztörténetet, magyar földrajzot, statisztikát, levelek, nyugták és egyezségek írását tanították. A tanító 30 Pengőforintot, 30 pozsonyi mérő gabonát, fél mázsa húst és só, 10 font faggyút, 2 öl tűzifát, minden tanulótól fél pozsonyi mérő zabot és minden telkes gazdától fél porció szénát kapott. A katolikus iskolába 146 gyerek járt; itt németül és magyarul tanítottak. Az iskolában 2 tanító (az egyik segédtanító) működött; a tanító Pesten végezte a praeparandiát.

A bodajki plébániatemplom adatai 1434-ig mennek vissza. 1697-ben a kapucinusok a kiásott, régi alapfalakra építették a Segítő Szűz Mária kápolnát. Vánossy Lőrinc székesfehérvári harmincados szőnyeget és 10 Ft-ot adományozott. Az 1733. évi felmérés szerint a kis templom teljes rendbehozatalra szorult. A búcsújárók befogadására alkalmas kegytemplom 1737—1741 között épült. A homlokzat előtti órapárkányos és hegyes sisakos toronnyal, a homlokzaton Nepomuki Szent János és Szent Fidél szobrával. A hajó kétboltszakaszos, a főoltár barokk (1745), két mellékoltárral és szószékkel. 1737-ben épült a Kálvária toronytalan kápolnája. Szűz Mária, Szent János és Magdolna szobrai Székesfehérvár város készítette.

1749-ig Mór filiája, de 1744-től a kapucinus káplán már helyben lakott. A rendház is ebben az időben, 1744—1747 között épült. A házasság anyakönyvét 1733-tól, a kereszteltekét és halottakét 1743-tól vezetik.

Özvegy gróf Berényi Györgyné 1749-ben alapítványt tett 5 egyházi személy — négy pap és egy barát — eltartására, akiknek feladata a bodajkiak és az ide jövők lelki gondozása. Ezt követően (1755—1756) épült a templom melletti kőfal, faragott kövekkel, köztük románkoriakkal is.

Bodajk régi hagyományokkal rendelkező zarándokhely volt már a XVIII. században is. A zarándoklat az év minden részében tartott, leginkább azonban szeptember 8-hoz kötődött. A székesfehérváriak évente a húsvét utáni negyedik héten mentek Bodajkra, a tanács által kijelölt két senator vezetésével. A csókakői csizmadiacéh szabályzata szerint minden római katolikus céhtag halála esetén Bodajkon mondtak requiemet. Az uraság a misékért 211 Ft évi kamatát, 70 öl fát, 65 mérő búzát, 100 font vaját, 200 font sót, 70 font gyertyát, 30 akó bort és 2 ártányt adott. Van példa arra is, hogy egyes fürdővendégek magukkal hozták a saját káplánjukat.

1784-ben a bodajki egyház filiája volt Tárnok- és Kajmátipusztá, Csurgó, Balinka, Csókakő és Sőréd. 1786-ban, a kapucinus rend feloszlásakor a székesfehérvári Rieder Jakab kőműves és Verovszky György ezüstműves végezték a becslési munkákat.

A veszprémi püspök 1733-i jelentésében Bodajkot a többségében református vallású helységek közé sorolta. Az 1745. évi felmérés szerint „vegyesvallású község”, melynek már 30 éve volt református lelkésze (Éső István). A prédikátor 1752-ben meghalt, a földesúr nem járult hozzá, hogy újat válasszanak. A lakosok a helytartótanácshoz fordultak, mely a reformátusok régi vallásgyakorlatát támogatta. 1783-ban a reformátusok kérték, hogy imaházat és iskolát építhessenek, ezt a helytartótanács megtagadta és a csurgói imaházhoz utasította őket. A lakosok az uralkodóhoz fordultak. Előadták, hogy emberemlékezett óta gyakorolták vallásukat. A templom és iskola építésének szükségességét azzal is indokolták, hogy a hévizes fürdőt felkereső embereket — templom híján — nem tudják lelki vigaszban részesíteni. A kérés eredménnyel járt: a református templom 1786-ban, a paplak 1786—1789 között épült. A templomnak homlokzati, bádogsisakos tornya, síkmennyezetes hajója van. A kehely a pikkelyes kosárral a XV. századból, a másik kehely 1750-ből, két

ónkanna 1799-ből való. A paplak földszintes, háromtengelyes, hat árkádos. A lelkesz 13 hold földet, 6 hold rétet, 200 négyszögöl kenderföldet és 822 öl irtásföldet kapott.

A XIX. század elején nagyarányú építkezés folyt a mezővárosban. Ekkor épült több klasszicista lakóház (Ady E. u. 4., 48., 46.), a mai tanácsház, a Tekla-ház (Ady E. u. 8.), a piactéren Nepomuki Szent János keresztet tartó, népiesen festett szobra. 1839-ben épült az egyemeletes Hochburg-Lamberg-kastély, négy ión oszloppal. Az uradalomnak pallosjoga lévén, kétszintes börtöne is volt Bodajkon, összesen négy cellával. A cellák 2,5 X 4,5 méter alapterülettel 2,60 magasak voltak.

1848—1849

Madarász József kezdeményezésére Bodajk népképviselői választóterület székhelye lett. Így döntött az 1848. április 19-i megyei kisgyűlés és a május 2-i közgyűlés. Ezen Bodajkról a bíró és a jegyző vett részt, akik a megyei bizottmány tagjai lettek. Madarász radikális politikai nézetei feltétlen támogatóját, Salamon Györgyöt ajánlotta a kerület képviselőjének, a liberálisok jelöltje gróf Festetics Géza volt. A választást 1848. június 20-án tartották, de már az előző hetekben erős agitáció folyt Bodajkon. A választások során a két tábor összecsapásának egy halálos áldozata és több súlyos sebesültje volt. A bodajki véres választás országos botrányt kavart, amelyben nemzetiségi és felekezeti ellentétek kerültek felszínre. A Közlöny 1848. június 25-i száma a következőképpen számolt be a választásról: „Bodajkon iszonyatos vérengzés szakította félbe a szavazást, melyet Festetics Géza pártja idézett elő, midőn kisebbségben maradását látta. A vérengzést az ő lerészegített emberei követték el, akiket Luzsénszky a helyszínre vezetett, és lelkesített... Az elnök és a főbíró biztos menedékhelyükön várták a vihar elmúlását.” Az alispán másnap (június 21-én) vizsgáló bizottságot küldött ki Bodajkra. Palóczy László, a képviselőház korelnöke a választást „a hibák és fogyatkozások miatt” érvénytelenítette és megsemmisítette. A megismételt választás napjával július 23-át jelölte meg. Ezen a választáson minimális többséggel (907:896 arányban) Festetics Géza győzött, ő lett a bodajki választókerület követe. A véres események résztvevőit — összesen 29 vádlottat — 1849. február 21-én állították a megyei törvényszék elé.

1848. augusztus 16-ig Bodajkon a herceg Schwarzenberg gyalogezred hadfoglaló bizottsága állomásozott; innen Székesfehérvárra távozott. Augusztus végén kezdődött

meg az önkéntesek toborzása, de „igen gyéren mutatkoztak”: Bodajkon 2 fő jelentkezett. A menekülő Jellasics október 1-én vonult át a mezővároson, 1882 Ft értékű kárt okozva. 40 háztartást dúltak fel, a borospincéket feltörték, kocsikat foglaltak le, ökröket, lovakat hajtottak el. Az uradalom kára a 3000 Ft-ot is meghaladta. Élelmet, 300 akó bort, 26 szarvasmarhát vittek el a horvátok. Ezt követően a Nógrád megyei őrsereg tartózkodott Bodajkon.

1848. december 30-án, a móri ütközetet követően a császári csapatok megrongálták a mezővárost. Házanként 20—25 katonát szállásoltak el, a bíró házát feldúlták, a beszedett adót magukkal vitték. 1849. augusztus végén a Jablonowsky ezred egy különítménye kutatott fegyver után Bodajkon. Szeptember 17-én kisebb verekedés volt: a kisbíró megverték a lakosok. Szeptember 20-án három lakost, akik mások fiai helyett pénzért katonának álltak, de megszöktek, újból besoroztak.

1849—1918

Bodajk mezőváros, 1886-tól nagyközség, 1850—1863 között a móri, ezt követően a sármelléki, 1872-től 1885-ig a bodajki felső járáshoz tartozott. A bodajki felső járás községei: Csákberény, Mór, Bakony sárkány, Sőréd, Ondód, Magyaralmás, Csurgó, Isztimér, Gúttamási, Balinka és Veleg. A bodajki alsó járás: Aba, Nagyláng, Soponya, Csósz, Tác, Füle, Polgárdi, Sárszentmihály, Úrhida, Szabadbattyán, Falubattyán, Moha, Iszkaszentgyörgy és Sárkeresztes. 1885-től kezdve Bodajk a móri járáshoz tartozott.

1856-ban Tárnokpuszta, Kajmáthpuszta és Sőréd; 1863-ban Nagy- és Kis-Tárnok, Szilváskút, Varjúvár és Kajmád; 1875-ben Nagy- és Kis-Tárnok, Tőrös, Kajmád és Felső-Varjúvár; 1912-től kezdve pedig Kajmád, Tárnok és Varjúvár külterület tartozott Bodajkhoz. A Moha—Csurgó—Bodajk—Mór vasútvonalat — a megyei bizottmány és az érintett birtokosok jelenlétében — 1861-ben hitelesítették; 1863-ban már „gőzkocsiállomás” volt a helységben. 1875-ben vasút, távírda és nem kincstári postahivatal, 1896-ban vasút, távírda, posta, 1901-ben jegyző, anyakönyvvezető, körorvos és szülésznő, 1907-ben körjegyző volt Bodajkon. A legközelebbi csendőrőrs Móron székelt. A település 1850-ben 280, 1907-ben 339 és 1913-ban 330 házból állott. A nagyközség területe 1913-ban 5193 kat. hold.

A tulajdonviszonyokra jellemző, hogy 1863-ban 276 birtokos és 155 birtoktalan család volt a helységben.

A Sárkányra és Sörédre kiterjedő uradalom birtokosa a Bethlen család és örökösei. 1856-ból fennmaradt az uradalom hitelkönyve, amelyből megállapíthatóan az uradalomhoz tartozott:

- fürdőházi épületek, udvar, kert,
- boltház, udvar, vendégfogadó, hajdúlak, udvar, kert,
- tisztartólak, udvar, kert, pénztári lak, kasznárlak, erdészlak,
- mézárszék, udvar, kert,
- kastélytér, mellette major,
- tarnóci malomház, császármalom, komálmom, külső malom,
- számadóház,
- nádastó, rét az Alsósárrét dűlőben,
- szántó föld a törösi dűlőben.
- Serédpusztán: ispánház, vendégfogadó, szántó föld, tó, rét, erdő, káposztás (Macska-, Orondi- és Erdődűlőkben),
- Tárnokpusztán: kocsmaház, malomház, szántó föld, rét, erdő (a felső- és alsóegres dűlőben),
- Kajmátpusztán: rét, szántó, erdő (a Kajmáti és a Kajmáti-erdő dűlőkben),
- erdő és szántó a Borjukut és az Ereszvény dűlőkben.

Az uradalmat 15-en birtokolták, mindnyájan vásonkői gróf Zichy Jozefa, özvegy betleni gróf Bethlen Józsefné örökösei. Ezek a következők: Bethlen Jozefa, magyarcsesztvei báró Miske József államminiszter özvegye, Bethlen Antónia, hallerkői gróf Haller Gábor özvegye; Bethlen Lipót; Haller Borbála, gróf Bethlen József özvegye és gyermekei (Gábor, József, Kamilló, Emil és Etelka, báró Jósika Miklósné); Gianelle Teréz, gróf Bethlen Ferenc özvegye (és lánya Hypolita); gróf Bethlen Teréz, gróf Lázár

Pálné örökösei (gróf Lázár Miklós és Albert); és gróf Bethlen Lujza, gróf Bethlen Pálné örökösei (Gábor és Farkas). Báró Miske Imre a vármegyei bizottmány tagja volt. Az 1893. évi gazdacímtár őt jegyzi birtokosnak, 2959 kat. hold földdel (ebből 1601 szántó, 220 rét és 874 hold erdő).

Az 1911. évi gazdacímtár és az 1913. évi Fejérvári Naptár szerint a Székesfehérvárott Zakó Grünfeld Jakab a földbirtokos, 20 510 K kataszteri tiszta jövedelemmel. Az uradalom 1328 hold szántóból, 217 hold rétből, 874 hold erdőből és 110 hold legelőből állt. 1913-ban Grünfeld Soma, a későbbi földbirtokos volt a gazdatiszt.

A nagyközség lakossága nem volt jómódú. Az 1860 évi egyházlátogatási jegyzőkönyv a falu nagyszámú szegényéről, elhagyatottairól, árváiról, özvegyeiről ír, akiket az erre a célra létrehozott pénztárból támogattak. 1875-ben hét lakóház lett a tűzvész martaléka. A lakosságnak kevés munkaalkalma volt, így a század elején kivándorlás indult meg nagyrészt Kanadába: 1907-ben pl. 30 családfő hagyta el a nagyközséget. Birtokukat megtartották, otthonmaradt családtagjaik művelték. Ebben az évben Bodajkon 33 ingatlan, ipar, üzlet nélküli családfő és 213 4 kat. holdnál kevesebbel rendelkező családfő lakott. Az előljáróság 8 mezőgazdasági munkás igazolványt adott ki, aratásra 70—80-an szegődtek. 150 olyan lakos volt a nagyközségben, akiknek téli foglalkoztatása nem volt biztosítva. A napszám ősszel-tavasszal 1,60, nyáron 2—3 Korona volt. Jellemző módon 1915-ben a napszám még mindig változatlan.

A nagyközség élén a képviselőtestület, illetve ennek feje, a bíró állott. A közigazgatást a jegyző végezte. 1885-ben a bíró Zsigmond Dániel, a törvénybíró (az adót szedte) Varga József, a pénztárnok Varga János, és a közgyám Zsigmond Gábor. 1884-ben merült fel az utcák és a terek esti közvilágításának a megszervezése. A képviselőtestület határozata szerint 15 helyen állítottak fel petróleumlámpákat. Így lámpa került többek között Marsovszkyne kertjéhez, a tó partjára, Grünfeld Rudolf házához, a plébániához, a templom, az urasági kert melletti hídhöz. A petróleumot a község, illetve néhány háztulajdonos adta. Lámpagyújtogatót is alkalmaztak, évi 10 Ft fizetéssel. Holdfényes éjszeleken és aratáskor fel volt mentve feladata alól.

1888-ban a képviselő-testület 20 (10 virilista és 10 választott) tagból állt. Háromtagú számvizsgáló bizottság működött, az összes pénzalapok és alapítványok számadásainak felülvizsgálására. Az előljáróság a bíróból, a jegyzőből, a segédjegyzőből, a helyettes bíróból (vagy törvénybíróból), 4 esküdteből, a közgyámból,

a (községi és adó-) pénztárnokból és a körorvosból állott. A nagyközségben gyógykovács („állatorvos”) és bába működött. A községi szolgák: 2 kisbíró, 1 éjjeliőr és 1 kézbesítő. Németh Elek jegyző évi 276 Ft-ot, lakást, egy negyedtelek földet és természetbenieket kapott. Bíró Hegyi Mihály, esküdt Papp Móric, Varga József, Zsigmond Dániel és Bejczy Mihály.

Bodajk lakossága 1891-ben 7445 Ft földadót, 1040 Ft házadót és 3308 Ft kereseti adót fizetett. 1895-ben volt napirenden a Gaja patak szabályozása. A következő évben a nagyközség 20 évi törlesztésre 2000 Ft kölcsönt vett fel a Székesfehérvári Takarékpénztártól. Ebből fizették ki 1000 Ft adósságukat, valamint a segédjegyző számára a községhez egy helyiséget építettek 1897-ben több bodajki lakos az alispántól a községi elöljárósági választások megsemmisítését kérte. Arra hivatkoztak, hogy a főszolgabíró a községi bírói, a törvénybírói és a közgyámi állásra 3—3 jelöltet állított ugyan, de pénztárnoknak csak 1 személyt jelölt. Az alispán válasza: más jelölhető személy nem volt. 1898-ban a községi elöljáróság kérte, hogy a vasútállomást Bodaik-nak nevezzék el, ahogy az a községi pecséten is olvasható volt. A MÁV a kérést elutasította, sőt az alispán utasította a nagyközséget, hogy a pecsétet Bodajk-ra cserélje ki.

Az 1898. évi hivatalvizsgálati jegyzőkönyv szerint a törvényesen összeállított képviselőtestület évente két ülést tartott. A tavaszi ülés napirendjén mindig az előző évi számadások felülvizsgálata szerepelt. Az országos vásárokból és a búcsúbérletből a nagyközségnek évi 241 Ft, az italmérési kártalanítási összeg kamatából 137 Ft jövedelme volt. Az elöljáróság ekkor a bíróból, a jegyzőből, a segédjegyzőből, a pénztárnokból, a közgyámból, a törvénybíróból, 2 kisbíróból és az éjjeliőrből állott. A körjegyző minden csütörtökön Sőrédén tartott ügyeletet. Közigazgatási, árvaügyi, adóügyi és bírósági iktatókönyveket vezettek, az évi ügyforgalom 3000 körül volt. A hirdetés falragasz és dobszó útján történt. A pénztárat a községi hivatali helyiségben őrizték, a bírónak volt utalványozási joga. Az elöljáróság elszámolt az egyenesadóról, a hadmentességi díjról, illetékekről, a községi pótdóról és a megyei adókról (köztük az útdó illetékről). A nagyközség tartott karban 7 km utat és 3 hidat. A közrendészetet a két kisbíró és a felesketett éjjeli őr segítségével látta el. A csendőrség elég sűrűn járőrözött Bodajkon. Mezőőröket az érdekelt birtokosok állítottak, szőlőcsőszöket és hegybírókat nem alkalmaztak. A nagyközségben 7 összeírt szegény volt, ezek hetenként kétszer koldulhattak. A községi bíraskodást a bíró, a törvénybíró, a jegyző,

a segédjegyző és két esküdt gyakorolta. A fellebbezett ügyeket a járásbíróshoz terjesztették fel. Ha az ítélelhirdetésnél az egyik fél nem jelent meg, ezt jegyzőkönyvezték és írásban értesítették az ítéletről. A községnek fogháza is volt.

1903-ban újból előfordult, hogy több bodajki lakos fellebbezett az alispánhoz a községi előjáróság választása ellen. Az volt a panaszuk, hogy 38 özvegyasszony helyett — meghatalmazás alapján — más szavazott. A meghatalmazást azonban nem a nők, hanem idegenek állították ki. A vármegye a fellebbezést ezúttal is elutasította, mert „a választás szabályszerű volt.” 1904-ben a jegyző nyugdíjba vonulása miatt újat választottak Andocsy Ferenc, addigi csákberényi jegyző személyében. 1911-ben a nagyközségnek 4452 korona bevétele és 10 115 korona kiadása volt (a kiadás többlet: 5663 korona). A hiányt az állami adók után kivetett 29%-os községi póttadóval fedezték. A mezőgazdasági költségvetés bevétele 777 korona, kiadása 2208 korona (kiadási többlet: 1430 korona). A földadó után kivetett 20%-os községi póttadóval fedezték. A bevételek a tómalom haszonbéréből, a vásári helypénz bérletéből, földbérletekből, kamatokból, marhajárlat-díjakból, végrehajtási díjakból, vágatási díjakból és községi póttadókból tevődtek össze.

1912-ben merült fel először a villany bevezetése. A budapesti Siemens—Schuckert cég ugyanis tervezte Mórra a villany bevezetését. A cég olyan ajánlatot tett a községnek, hogy ha elegendő fogyasztó jelentkezik, a községet bekapcsolná a villanyhálózatba. Bár a képviselőtestület 500 koronát szavazott meg a közvilágításra, a tervből ekkor semmi sem lett. 1917-ben újra felvetődött a kérdés: a malomkerék vízirejét használják fel áramtermelésre. A tervezettnél azonban ekkor sem jutottak tovább. Pedig vállalkozó is lett volna: Müllner Viktor fehérvári lakos vízierővel hajtott fafeldolgozó telepet akart Bodajkon felállítani, a hulladék fával gőzgépet hajtani és áramot fejleszteni.

1914-ben a községi előjáróság úgy döntött, hogy a nyugdíjra nem jogosult községi alkalmazottakat (kisbíró, éjjeliőrt stb.) továbbra is a betegsegélyező pénztárnál biztosítja, „mert nem akarja a községet azzal terhelni, hogy betegségük esetén fizetésüket 20 héten át fizesse”. 1915-ben a főszolgabíró a piaci árakat megállapító szabályrendelet alkotására hívta fel az előjáróságot. Az előjáróság azonban arra hivatkozva, hogy az áruk különböző minősége miatt nem lehet az árakat megszabni, a felhívásnak nem tett eleget. A képviselő-testület tagjai ugyanis maguk is piaci árukat termeltek és nem akarták azok árát limitálni. Annyit elvállaltak, hogy ellenőrzik, „egyes

árusok zsaroló módjára ki nem zsákmányolják a közönséget". 1918 elején a következő szakbizottságok működtek a községi képviselőtestület mellett: Lóavató bizottság, Esküdtképes egyének névjegyzékét kiegészítő bizottság, Elemi kárfelvételi bizottság. Számvizsgáló és Építkezési bizottság.

A bodajki választások fordulatossága nem csökkent az 1849—1918 közti években sem. 1861-ben a választást előkészítő vármegyei központi bizottmánynak báró Miske Imre, Meszlényi Károly és a bodajki bíró is tagja volt. Az 1865. évi követválasztási előkészítő bizottmány tagja a bodajki Bucsi Mihály. Ezen a választáson báró Miske Imre, az 1869. és 1872. évin ifj. Szőgyény-Marich László lett a képviselő. 1875-ben a bodajki választókerülethez tartozó Bodajk, Csákberény, Csurgó, Csókakő, Gánt, Mór, Ondód, Sárkány és Veleg községekben 1364 választót írtak össze (korábban 1957 volt). A követ ismét Szőgyény-M. László lett. Az 1887. évi képviselőválasztáson függetlenségi programmal Meszlény Lajos győzött. 1892-ben a bodajki törvényhatósági választókerülethez tartozó Bodajk, Sőréd, Balinka, Veleg és Bakonysárkány községekben 373 választó 6 törvényhatósági bizottsági tagot választott.

1896. október 14-én a Fejér megyei Napló arról vezércikkezett, hogy „rendkívül érdekes választás lesz a bodajki kerületben. Napok óta suttogják az emberek, hogy báró Fiáth Miklós megválna főispáni állásától és fellép Bodajkon képviselőjelöltnek . . . Nehogy azonban azt higgye valaki, hogy valami hazafias elhatározás vezérli a főispánt. Röviden megírjuk az indító okot is: a főispán nyugdíjaztatja magát és mint képviselő is fogja húzni a szép fizetést, e mellett, mint a liberalizmus oszlopos tagjának, megnyílnak előtte a bank direktorságok, s tessék elhinni, hogy igen jó üzlet a méltóságos állásnak a nagyságossal való felcserélése." A főispán fellépése meglehetősen kellemetlen helyzetbe hozta a kerület hivatali apparátusát. A néppárti jelölt Szentiványi Károly bodajki plébános volt, akit korteskörútja során a lakosság nagy ovációval fogadott. Ennek ellenére a választást a kormánypárti Fiáth Miklós nyerte. A miniszterelnök 1897. évi leirata azonban arról tanúskodik, hogy Fiáth a képviselőház ülésein rendszertelenül jelent meg. A miniszterelnök kérte Fiáth Pál főispánt: hasson oda, hogy Fiáth Miklós az üléseken megjelenjék, mert az ellenzék magatartása miatt szükség van a kormánypárti képviselőkre. Fiáth Miklós 1898-ban otthagya a szabadelvű pártot, úgyhogy a főispán bizalmas jelentése „a kormánypárt szempontjából elveszettnek" tekintette a bodajki választókerületet. 1899-ben a

nagyközségben 135 szavazó volt, ebből 35 kormánypárti, 60 néppárti, 30 függetlenségi és kb. 10 fő nem szavaz.

Az 1901. évi választáson Baross Károly kormánypárti, Kovács Alajos 48-as Kossuthpárti és dr. Kéthly Károly néppárti programmal lépett fel.

A főispán Baross megválasztását valószínűnek tartotta, erre a célra 6000 korona támogatást kért a miniszterelnöktől. Az október 2-i választás délutánján 1023:1023 szavazataránnyal állott Baross és Kéthly. A választást a 177 velegi döntötte el, akik Baross mellé álltak. Így a szabadelvű programot képviselő politikus ismét néppárti ellenében győzött.

1905-ben 176 választójogosult volt Bodajkon. Ebből szabadelvű 10, néppárti 73, függetlenségi párti 93. A választók közül 107 földműves és 38 iparos volt. A képviselőjelöltséget Széchényi Viktor átengedte Batthyány Lajosnak, a szövetkezett ellenzék jelöltjének. Az agitációs körúton Széchényi Viktor és Károlyi József kísérték. Ellenfele, a függetlenségi Zolnai Béla nem volt számottevő. „A bizalom mutatja, — írta a főispán —, hogy a vértanú-halált szenvedett első magyar miniszterelnök unokája egyhangúlag jut a mandátumhoz.”

1910-ben a bodajki kerületben 2648 szavazó volt, ebből 2300 élt is szavazati jogával. A volt néppárt teljesen keresztényszocialista alapra helyezkedett, írta a főispán, a kálvinista községek tántoríthatatlanul 48-asok. A kerület képviselője ekkor alkotmánypárti programmal gróf Batthyány Lajos, igen népszerű, a kiegyezés alapján áll. A főispán szerint ellenjelöltet nem szükséges állítani. A fél század lovasság és 11 csendőr jelenlétében lezajlott választáson gróf Batthyány Lajos lett a követ.

Az 1863. évi statisztika szerint Bodajk határából 3196 hold szántó, 962 rét, 67 szőlő, 766 legelő, 2491 erdő, 16 nádas és 299 terméketlen. Búzát 710 holdon termeltek, holdanként 10 pozsonyi mérőt. Rozsot 473 holdon (10 p. mérő), árpát 316 holdon (9 p. mérő), zabot 210 holdon (9 p. mérő), tengerit 350 holdon (15 p. mérő), burgonyát 72 holdon (80 q), ugar és takarmányföld: 1065 hold. 1869-ben Bodajkon 82 vaseke, 128 faeke, 3 vetőgép, 30 fogas, 1 henger és 1 lóerejű cséplő (géperejű cséplő nem) volt. A szérűskertek a lakóházak végében voltak. 1901-ben rossz termés volt: a búza, rozs, árpa 3, a zab 5 mázsát termett holdanként. 1909-ben a művelési ágak megoszlása a következő:

szántó 3110 kat. hold

kert 99 kat. hold

rét 547 kat. hold

szőlő 134 kat. hold

legelő 296 kat. hold

nádas 6 kat. hold

erdő 777 kat. hold

Az összes termőterület 4669, a terméketlen 224 kat. hold, a kataszteri tiszta jövedelem 48 640 korona volt.

Fényes Elek 1851-ben „szép szőlőhegyről” beszél; 1863-ban 1200 akó bor termett. A század végén a képviselőtestület is foglalkozott a peronoszpóra-veszéllyel. Védekező bizottságot is választottak, amely 3 permetezőgépet szerzett be. Ezeket holdanként 10 krajcár használati díjért adták oda a szőlősgazdáknak. Az 1898. évi hivatalvizsgálati jegyzőkönyv szerint a phyloxera nagy mértékben jelentkezett, kiirtani nem tudták. Az erdők változatlanul megőrizték jelentőségüket, Bodajk a megye erdővidékének egyik központja. Az erdőkben akác, cser, tölgy, nyár, nyír, fűz, jávor, kőris, szil és gyertyánfákat, a kertekben 200 nemesített gyümölcsfát találtak.

1863-ban 150 ló, 180 ökör, 175 tehén, 4000 nemesített birka (évi 100 q gyapjúval), 300 sertés, 1760 tyúk, 704 liba, 100 méhkas és 60 gulyába tartozó szarvasmarha volt a helységben.

Bodajk számottevő iparral nem rendelkezett. 1863-ban 71 család élt ugyan iparból, de ezek mind kézművesek voltak. Köztük 4 asztalos, 2 ács, 2 bognár, 8 csizmadia, 5 kovács, 3 kőműves, 2 kocsmáros, 8 molnár, 6 szabó, 2 pék, 10 takács, 1—1 lakatos, mészáros, bábos, kádár, szitás és szíjártó. A malmok száma viszont megnőtt: 1889-ben 8 vízimalom, 1 fűrészmalom és 1 téглаégető működött. Az 1898. évi hivatalvizsgálati jegyzőkönyv megemlíti, hogy a helységben kőbánya, mészkefejtés, mészégetés, gubacs-szedés nincs.

A szénbányászat viszont már ekkor jelentkezett a nagyközség történetében. A balinkai szénmedencétől 6 km-re fekvő Szápár helységben 1842-ben mélyített aknát hamarosan betömedékelték. 1862-ben nyitották meg újra; a kitermelt szenet lóvasúttal szállították Bodajkra. A Szápári Kőszénbánya Társulat 1867-ben kérte a Szápár—Bodajk közti út kiépítését; az ügygel a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium is foglalkozott. Az útépitést a vármegyei bizottmány felvette a megyei utak közé, mivel „a szápári bánya előnyös a megyére, hisz több megyei lakosnak biztosít majd munkát.”

1863-ban Bodajkon 4 kereskedő volt. 1878-ban a bodajkiak nyilatkozatot kértek Mórtól, hogy a virágvasárnap utáni hétfőn tarthatnak-e országos vásárt. A móri képviselőtestület szerint ez a nap közel esik a móri, székesfehérvári és a győri vásárnapokhoz, így azok forgalmát gyöngítené. Ezért a támogatást megtagadták. Ennek ellenére Bodajk 1901-ben már évente háromszor (újév utáni hétfőn, jún. 29-én és Szent Mihály napján) tartott országos vásárt.

A bodajki gyógyfürdő fénye az 1849—1918. közötti korszakban sem halványult el. Az összes útleírások, helységnévtárak megemlítik, mint számtalan erecskéből csorgadozó ásvány- (savanyú)vízforrást, mely télen sem fagy be. Használták lép- és májdaganatok, hideglelés, aranyér, komorkórság és méhbetegségek ellen. 1850 nyarán a megyei orvos a Móron fellépett — egyébként gyógyíthatatlan — szembetegség gyógyítására „a bodajki fürdőházi teremben alkalmazott gyógykúrát” ajánlotta. Rómer Flóris szerint a bodajki hévizek összeköttetésben álltak a zámolyi forrásokkal, melyekkel egyidőben szoktak elapadni. Pesty Frigyes gyűjtése (1865) szerint a község közepén egy bő forrású, a kiszáradásnak semmi jelét sem mutató tó volt, amely emberemlékezet óta fennállt, jó hatású gyógyvize által országszerte ismert. A fürdővendégek nemcsak a fürdőzéssel, hanem táncmulatsággal is szórakoztak. A gyógyfürdőről sajtóközlemény, sőt 1885-ben kis tájékoztató füzet is megjelent.

1898-ban a nagyközségnek vízhasználati joga volt, közös itatókkal és úszatókkal. Ekkor a gyógy- és közfürdő felszerelése, berendezése hiányos volt. 1913-ban a Grünfeld Sámuel tulajdonában lévő fürdőt Rada Henrik 20 évre bérbe vette. A bérlő tervezte egy vízierővel hajtott villany- és ipartelep létesítését is. A tóhoz vezető utat a fürdőidény alatt a keleti oldalon korláttal és a gyalogosok részére forgóval, a másik oldalon csak forgóval záratta le.

1849—1918. között tovább működött Bodajkon a katolikus és a református iskola. 1895-ben itt tartották a kerületi tanítógyűlést. 1898-ban a két iskolának 358 tanulója volt. Iparos tanonciskola nem volt, a 15. évüket be nem töltött tanoncok a katolikus ismétlőiskolába jártak. A tanoncok egy része a móri ipariskolát látogatta. A mezővárosban elég magas volt az analfabéták száma (1869-ben pl. 767).

A lakosság többsége katolikus volt. Bodajk filiái: Csurgó, Igarpuszta, Szilvakút, Kis-Tárnok, Varjuvár és Törös-Major. A nagyközség búcsújáró- és kegyhely jellegét minden útleírás és helységnévtár hangsúlyozza. 1885-ben vita támadt a nagyközség és a katolikus egyházközség között a búcsún szedett helypénz miatt. A hitközség ui. arra hivatkozva, hogy azt a földesúrtól kapta, magának követelte a 2—4—6 krajcáros helypénzt, amelyet idegentől és helybelitől egyaránt szedett. A község az alispánhoz fordult panasszal. A Földművelésügyi Minisztérium válasza szerint csak a vásárjog tulajdonosa szedhet helypénzt, ez pedig a nagyközség. Tehát a katolikus hitközség követelését elutasították. 1907-ben az öt székesfehérvári katolikus kör mind részt vett a bodajki zarándoklaton.

Bodajkon 1877-ben alakult meg 50 taggal a Bodajki egyesült iparosok ipartársulata, 1884-ben az önkéntes Tűzoltóegylet, 1904-ben 30 taggal, Sőréden fiókegylettel, 1887-ben a Társaskör (12 taggal), 1896-ban a Római katolikus Kör (35 taggal). De működött Bodajkon Keresztény Hitelszövetkezet és fogyasztási szövetkezet is. 1913-ban a Tűzoltóegyletet, a Katolikus Kört és Keresztény hitelszövetkezetet említi a forrás.

Az 1960. évi felmérés szerint a legelemibb orvosi feladatok elvégzésére alkalmas bába volt a községben. 1876-tól kezdve Bodajk köteles volt községi orvost és szülésznőt tartani. A közegészségi törvény végrehajtása során bodajki egészségügyi kör (kerület) jött létre. 1881-ben a körorvos Wéber Ferenc sebészmester, az állatorvos Kovács Ferenc, a községi szülésznő Dömer Franciska, a magánbába Reichardt Julianna volt. 1889-ben a községi képviselőtestület megtiltotta, hogy a községi orvos magánállást is vállalhasson.

1889-ben a móri járás főszolgabírója véleményt kért egy Bodajkon felállítandó gyógyszerertár ügyében. A képviselőtestület egyhangú véleménye szerint a nagyközségnek, mint fürdőhelynek, régi óhaja a gyógyszerertár. Tekintettel azonban arra, hogy a lakosság kis száma miatt egy önálló patika nem élne meg, javasolják: a móri gyógyszerertár nyisson egy „fiókgyógyszerertárt” Bodajkon. Az 1892. októberi

képviselőtestületi ülés a közlőgő kolera-veszéllyel foglalkozott: Járványbizottságot és utcabiztosokat választottak. Ezeket bízták meg „az egészségi állapotok megfigyelésével”. Ugyanekkor szerzett be a nagyközség egy hullaszállító kocsit. 1893-ban a főszolgabíró jelentette, hogy a szentkútban a búcsúk alkalmával a betegek szemüket és fájós lábaikat mossák. A kútnak azonban jó vize van és a helybeliek azt isszák, ezért meg kell akadályozni, hogy abba beteg tagokat mártsanak. A vármegye a belügyminiszterhez fordult, de az visszatette az ügyet a vármegyéhez. Az ügy lezárásaképpen a püspök átíratára a kútat egy magas kőfallal vették körül, hogy csak meríteni lehessen belőle. 1906-ban az alispán javasolta körállatorvosi állás létesítését Bodajkon. A képviselőtestület ezt nem tartotta szükségesnek, mert „nincs nagy állattenyésztés, a móri állatorvos pedig csak félórányira van”. 1908-ban már volt gyógyszerár a nagyközségben. Ebben az évben a gyógyszerész arra kért engedélyt, hogy a patikát vasárnap délután zárva tarthassa.